

Inge Mutsaers

Sanatoriumkind

Hoe verloren kinderjaren het leven tekenden
van mijn vader – en dat van mij



ALFABET UITGEVERS

2026

Mummie

Kees tuurt door de felle najaarszon met samengeknepen ogen roerloos richting de sparren en eiken. De laatste herfstbladeren ruisen zachtjes in de wind. Zoals zo vaak krijgt de slaap geen vat op hem, of hij niet op de slaap. Links van hem ligt Dirk-Jan. Een vriend zou hij hem niet noemen. Het is gewoon een buurjongen. En de enige, want rechts grenst zijn bed aan de muur van de slaapzaal. Vrienden maken is sowieso lastig hier. Zeker als je de hele dag aan bed bent gekluisterd in een gipsen korset.

Meteen na zijn aankomst in het sanatorium hebben de zusters hem dat ding aangemeten. En nu ligt hij daar, als zesjarige jongen, gevangen in een soort Egyptische sarcofaag die de hele rugzijde van zijn kleine kinderlijfje omsluit. Een van de zusters – hij weet niet meer wie, ze lijken allemaal zo op elkaar met hun lange witte habijten en gesluerde hoofden – heeft hem helemaal ingezwachteld met verband. Als een mummie, met alleen zijn armen en zijn hoofd vrij, kan hij niets anders doen dan liggen.

SINT JOZEFSHEIL staat met zwarte letters op de witmetaalen toegangspoort van het sanatorium. Van bovenaf lijkt

het of een bovenmaats propellervliegtuig op zijn buik is neergestreken, midden in het bos. Precies langs de contouren van het vliegtuig zijn grote naald- en loofbomen ontsproten. In de romp huist het personeel van het sanatorium. De ‘tuberculeuzen’, zoals de tbc-patiënten worden genoemd, bivakkeren in de vleugels van het vliegtuigvormige pand.

Bedrust, goed eten, schone buitenlucht en zonlicht moeten Kees en de andere jongens genezen. Hun zwartmetalen bedjes staan in een kaarsrechte lijn, als dominosteentjes, op de veranda van het uit glas opgetrokken gebouw. Het is verplichte middagrust. Praten en lezen zijn verboden. Een gespannen stilte hangt als een deken over de bedjes.

Kees draait naar links en kijkt recht in de verveelde ogen van Dirk-Jan. Die is ook wakker. Dan vouwt plotseling een grote glimlach om zijn mond en komt er leven in Dirk-Jans ogen. Hij balt zijn hand tot een vuist en zet die aan zijn mond, met zijn andere hand druk gesticulerend. Kees begrijpt zijn buurjongen meteen. Dat is het voordeel van niets kunnen doen en weinig mogen praten, je hebt aan steeds minder woorden genoeg om elkaar toch te begrijpen.

Voorzichtig haalt hij het infuusslangetje tevoorschijn dat hij gisteren op de onderzoekskamer uit het emailen bakje had gegrist. Zonder zijn hoofd te bewegen tast hij met zijn ogen de veranda af, op zoek naar de zuster die middagdienst heeft. Geen non te bekennen. Misschien staan ze wel in de zaal op de uitkijk. Hij gebaart Dirk-Jan dat hij achterom moet kijken. Als die het sein ‘kust veilig’ geeft, laat Kees het uiteinde van het slangetje langzaam

langs zijn bed omlaagglijden. Dirk-Jan speurt nog een keer de ruimte af, maakt dan een snoekduik met zijn bovenlichaam richting Kees zijn bed, grijpt het slangetje en stopt het in zijn oor.

Kees wurmt zich nog wat dieper onder de dekens tot ook zijn mond en kin bedekt zijn en zet dan het slangetje – waar hij een klein metalen busje aan heeft vastgemaakt – aan zijn mond. ‘Hé Dirk-Jan, slaap je al?’ fluistert hij door het slangetje. Ook Dirk-Jan is inmiddels dieper onder zijn dekens gekropen. De dekens bewegen op en neer met het ritme van zijn gegriinnik. De kwajongens zijn trots op hun uitvinding. Een infuusslang als walkietalkie. Ze glunderen om hun geweldige vondst.

Dan wordt hun zenuwachtige gelach ineens overstemd door het geluid van voetstappen. In het voor de jongens bekende, ferme ritme. Militaristisch bijna. Een lange schaduw valt over Kees’ deken. Hij kan haar gezicht niet goed zien door het tegenlicht, maar het silhouet aan zijn voeten-eind zegt hem genoeg. De nonnen lijken net wandelende piramides met hun lange sluier die over de schouders langs het habijt valt.

‘Wat hoorde ik hier?!’ Haar stem klinkt schel. Dieper onder de dekens kruipen lukt niet, merkt Kees. Alle spieren in zijn lijf – of wat daar nog van over is na al dat liggen – spant hij strak aan. ‘Uh niks, zuster,’ stamelen de jongens.

Dan buigt ze voorover en ziet tussen de bedden het slangetje hangen. ‘Wat is dat? Hoe komen jullie hieraan?!’ Ze grist het slangetje tussen de bedden vandaan. Met zware passen beent ze weg, haar habijt wappert in wilde bewegingen om haar benen.

Het is tegen beter weten in dat de jongens zich proberen te onttrekken aan de ijzeren regels van het sanatorium. Ze kunnen niet anders. Het regime drukt als een zware loden plaat op hun borstkas. Ze zoeken naar lucht, naar verlossing van de ijzeren discipline, en vergeten dan heel even dat regels hier heilig zijn. En alles wat heilig is, moet worden gehoorzaamd. Niet zomaar, maar met eerbied en ontzag. Dat weten ze donders goed. Het is ze vanaf dag één ingeprent door de zusters. Verstoring van de middagrust, van elk rustmoment, is een soort heiligschennis. Kees is op zich gewend aan die religieuze, onderdanige sfeer. Thuis op de boerderij gaan ze elke ochtend, nog voor de school begint, met het hele gezin naar de mis. In de kerk moet je altijd muisstil zijn, af en toe knielen en je handen vouwen.

Kees en Dirk-Jan wachten in spanning af welke straf ze dit keer toebedeeld krijgen. Worden ze van hun bed gelicht voor een ijskoude douche? Moeten ze de hele middag met hun bed in de volle zon staan, de wollen dekens over het hoofd? Of worden ze verbannen naar de donkere kamer? Daar zijn ze even niemand, onzichtbaar als lucht.

Dan staan de zusters aan hun bed. Ze sjoeren in een wilde zwaai de wollen dekens los bij het voeteneinde en trekken ze tot over de hoofden van beide jongens. Het lijkt haast synchroonzwemmen, zo gelijktijdig als de zusters te werk gaan. De straffen zijn als routinematige danspassen. 'Denk erom. We willen niks meer horen!' briest een van de twee.

Het is een wolkeloze dag. De herfstzon staat gelukkig al wat lager aan de hemel. Toch, met of zonder brandende zon, voelen die verstikkende wollen dekens voor Kees alsof

hij moet ademen met een hand om zijn mond. Een lichte paniek welt op in zijn borst. Wat als hij straks stikt? Hij luistert of de kust veilig is en tilt dan stiekem zijn deken ter hoogte van zijn mond een heel klein stukje op en neemt gauw een hap lucht. De andere jongens slaan het tafereel zwijgend gaande. Sommigen houden als vanzelf hun adem een beetje in.

Als de jongens binnen liggen, staan hun bedden altijd in twee rijen achter elkaar opgesteld. De bedden van de achterste rij jongens staan op een kleine verhoging van een centimeter of dertig, zodat ook zij goed zicht hebben op de veranda en het bosrijke stuk land daarachter.

Tussen de zalen is een dienstvertrek opgetrokken uit glas. Zo kan de dienstdoende zuster de zaal en hallen overzien en er dag en nacht op toezien of Kees en zijn kornuiten zich aan de voorschriften houden.

Eigenlijk is hun hele bestaan hier doordeesemd van discipline. Tot in de kleinste details is elke dag in regels gevangen. Alle regels, alle ge- en verboden staan opgesomd in een kleine folder van lichtbruin papier die Kees, net als alle andere patiënten, bij aankomst uitgereikt had gekregen. Hij had het papiertje maar meteen in zijn nachtkastje opgeborgen, hij kon het toch niet lezen.

Maar hij had al snel in de gaten dat niet alleen voor hem, maar ook voor alle andere jongens gold: liggen en nog eens liggen, de godganse dag. Dus ook voor de jongens die niet door een gipsen korset als vanzelf tot bewegingloosheid waren veroordeeld. De jongens die te beweeglijk zijn naar het oordeel van de nonnen, worden vastgebonden in een soort tuigje dat met lange linten onder het bed zit

vastgeknoopt. Sommigen proberen zich los te wringen, maar er is geen ontkomen aan. Kees weet niet wat erger is, als een mummie op een kist liggen of vastgebonden worden aan je bed.



Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog telde Nederland 25.000 tbc-patiënten. Een deel daarvan werd behandeld in ziekenhuizen en sanatoria verspreid over het land. Sommigen brachten noodgedwongen jarenlang door in een sanatorium.

Een van die kinderen was Kees Mutsaers. Mijn vader. Hij is inmiddels achtenzeventig. Op zijn zesde, in 1954, werd hij verbannen naar een totaal onbekende plek, ver van huis. Zijn bed, of eigenlijk zijn gipsen mal boven op een houten kist, in een groot glazen gebouw, was drie lange jaren zijn thuis.

Zijn vader en moeder zag hij in die jaren ongeveer een keer in de twee of drie weken. Zijn broertje en zussen helemaal niet. Het was een kindersanatorium, maar gezonde kinderen waren niet welkom in Bakel.

Het moet een ongelooflijk heftige indruk op hem hebben gemaakt, zeker in zo'n vormende periode van zijn leven, zijn kindertijd. Gek dat ik daar in mijn jeugd haast nooit iets over gehoord heb. Ik wist eerder wel vaag dat hij ooit 'bij de nonnen' had gezeten. Maar niet waar precies en waarom.

Thuis zei hij überhaupt nooit veel, en als hij sprak, was het in korte afgemeten frases. In elke zin nam hij het liefst

de binnenbocht. Als jong kind al was ik een denker en piekeraar, maar die gedachten deelde ik eigenlijk nooit, als ik dat wel deed, stuitte ik vaak op een afgemeten antwoord. Ik weet nog goed – ik denk dat ik een jaar of tien was – dat ik al maanden geplaagd werd door nachtelijke angsten over de dood. Het idee dat er na dit leven niets meer is, vond ik zo’n beangstigende, onverdraaglijke en wrede realiteit, dat het mij uit mijn slaap hield. Toen ik de moed bijeen had geraapt om die angst te delen, maakte mijn vader er korte metten mee met een onderkoeld ‘Ach, ge moet nie zoveel denken gij’.

Heel af en toe schenen zijn herinneringen aan het sanatorium door zijn onverschilligheid en lankmoedigheid heen. Als mijn moeder achter het fornuis stond bijvoorbeeld, roerend in een pan griesmeelpap. ‘Gadverdamme, Riek, niet met van die vieze vellen, hè?’ riep hij dan paniekerig en vol afgrijzen vanaf de eettafel. Het herinnerde hem aan de beker melk met een dik vel erop die hij in het sanatorium dagelijks voorgezet kreeg.

Als in 2011 mijn moeder plotseling overlijdt, valt het leven van mijn vader stil. En verandert mijn blik op mijn vader. Ik realiseer me dat ik hem eigenlijk nauwelijks ken, dat hij zich niet láát kennen. Hij heeft een soort onverschilligheid, apathie en lauwheid over zich heen.

Ook lijkt hij weinig of geen behoefte te hebben aan autonomie, om zelf richting te geven aan zijn leven. Vroeger bepaalde mijn moeder welke kant hun leven op ging. En zij was degene die contact maakte en onderhield, in de buurt, met vrienden en familie. Mijn vader volgde haar.

Ook nu ondergaat hij het leven lijdzaam en deint kalm mee op de initiatieven van anderen. De grote sociale kring die mijn moeder zorgvuldig had opgebouwd, dunt sinds haar overlijden langzaam uit. ‘Kees neemt nooit initiatief. Blijkbaar heeft hij geen behoefte aan contact met ons,’ concludeert zijn jongste zus mismoedig als ik haar thuis opzoek in Loon op Zand.

In de eerste jaren na mijn moeders dood las hij meer dan ooit. Zoveel, dat er een gat ontstond in de zitting van zijn lievelingsstoel. Zelf heb ik sterk het idee dat lezen voor hem vooral tijdverdrijf was. Hij lijkt het type lezer dat Herman Hesse typeert als ‘naïef lezen’ – het boek wordt ‘gewoon gelezen, zoals een brood wordt gegeten en een bed wordt beslapen’. Er is dan geen interactie tussen de lezer en de tekst. Eigenlijk precies zoals er, in mijn ogen althans, ook geen wézenlijke interactie is tussen hem en mij.

Ik zie en spreek hem maar af en toe. Zelf neemt hij nooit contact met mij op. Ook niet met mijn kinderen die inmiddels al bijna volwassen zijn. En als we elkaar spreken, leunt het gesprek volledig op mijn inbreng, die vooral bestaat uit vragen. Gewoon de vragen die je stelt als je nieuwsgierig bent naar hoe het met iemand gaat. Daar geeft hij dan op een ontspannen manier antwoord op. Maar zelden of nooit zal hij zelf een vraag stellen.

Zijn passiviteit maakt me kwaad. Ook omdat hij nog wél een leven heeft en mijn moeder niet. ‘Je moet weten of je wilt leven of aan versuffing ten onder gaan!’ bijt Benoîte Groult haar depressieve man toe in haar *Iers dagboek*. Ze voelt zich ‘een sledehond’ die een man voorttrekt ‘die

steeds meer vertraagt en traineert'. Ik herken de woede en het slepende gevoel. Met moeite probeer ik mijn vader en onze relatie voort te trekken.

Steeds vaker vraag ik me af in hoeverre zijn gedrag geworteld is in zijn gepantserde tijd in het Jozefsheil. Tegelijkertijd realiseer ik me goed dat je dat verband niet zomaar kunt leggen. Hij is ook gewoon opgegroeid in een heel andere tijd, de jaren vijftig van de vorige eeuw. Reflecties en gevoelens stonden niet bovenaan de prioriteitenlijst van het eenvoudige boerengezin in Noord-Brabant, sowieso werd er in die tijd veel minder gesproken en uitgesproken. Al jong gold het devies: handen uit de mouwen. En een kleine negen jaar na zijn ontslag uit het sanatorium, hij zat nog op de middelbare school, overleed zijn vader plotseling. Die ervaringen kunnen hem – net als zijn tijd in het Jozefsheil – evengoed hebben gepantserd natuurlijk.

En toch, naarmate de jaren voorbijgaan en ik vragen stel over zijn sanatoriumtijd, hoe meer ik zelf toch geneigd ben om verbanden te leggen met zijn persoonlijkheid en gebrek aan regie en emoties.

Ik hoor verschillende verhalen over Bakel, of eigenlijk meer losse anekdotes: over de verplichte middagrust, de strenge straffen en over zijn buurjongen Dirk-Jan. Die vertelt mijn vader zonder emotie. En het blijven losse flarden. Het hele verhaal ontbreekt. Het is alsof hij de deken van zijn sanatoriumbed voor mij steeds een heel klein stukje optilt, en dan weer snel neerlegt.

Soms lijkt het wel alsof hij een soort steriel leven leidt, een leven ontdaan van gevoelens. Een wereld die zuiver bestaat uit de tastbare dingen en stoffen, het liefst gevat in

scheikundige formules. Want die liggen hem als chemicus namelijk wel voor in zijn mond. Zo vertelt hij ook over zijn sanatoriumtijd. Als ik hem vraag hoe hij het heeft beleefd, hoe het voelde en of hij niet heel bang was, dan komt er vaak niet meer dan een: ‘Neuh, dat staat me niet zo bij’, of een ‘Ach, zo ging dat in die tijd.’

Ik vraag me af of die onverschilligheid echt is of alleen iets dat zich aan de buitenkant van zijn karakter heeft vastgenageld. Is het een dekmantel voor de stroomversnelingen die eigenlijk door zijn geest lopen? En hoe kan het dat ik zelf een eindeloze interesse, opmerkzaamheid en empathie heb ontwikkeld onder de hoede van zo’n vader? Ik bekommer me om elke opgetrokken wenkbrauw of veranderde gelaatsuitdrukking, en ben altijd bezig met het ‘lezen’ van mensen. Een groter contrast met mijn vader is haast ondenkbaar.

Mijn behoefte groeit om het hele sanatoriumverhaal te achterhalen. Om de losse anekdotes als een kralensnoer aan elkaar te kunnen rijgen tot een levensverhaal, tot een geschiedenis, met alle aspecten die daarbij horen, ook de emoties. Ook, of juist, om hem beter te begrijpen.

En mezelf misschien ook. Zelf had ik altijd het idee dat mijn angsten – voor ziektes, de dood, braken, kleine ruimten en voor andermans oordeel, om er maar een paar te noemen – van mijn moeder kwamen. Als dochter spiegelde ik me automatisch aan haar. Ik zie nu pas hoe angstig en vermijdend mijn vader is. Ook kan ik me enorm opwinden over onrecht, of tenminste, over dingen die ik als onrechtvaardig beschouw. Ook ben ik eerder in banen nog weleens in conflictsituaties beland. Ik ben nou

eenmaal niet bang om me uit te spreken over zaken die in mijn ogen anders of beter kunnen. ‘Hou je toch gedeisd’ is stevast mijn vaders reactie.

Misschien, denk ik dan, was dat voor hem wel de beste strategie om ongeschonden zijn sanatoriumtijd door te komen. En heb ik daardoor nooit geleerd om op een gezonde manier met autoriteit om te gaan. Misschien zijn mijn eigenschappen wel deels een overblijfsel van zijn geschiedenis?

Aan de nonnen die hem verzorgden heeft hij duidelijk geen warme herinneringen. Het regime was streng, soms zelfs meedogenloos, begrijp ik uit wat mijn vader vertelt. Maar wie waren die zusters precies? En wat bewoog die jonge vrouwen om hun religieuze leven te combineren met de zorg voor zieke kinderen?

Ook ben ik benieuwd naar de ervaringen van andere oud-tbc-patiënten. Dan krijg ik een vollediger beeld van die tijd, van het sanatoriumleven in de naoorlogse jaren, en kan ik onderzoeken of zij het idee hebben dat de sanatoriumtijd hen op een bepaalde manier heeft gevormd. Misschien vind ik antwoorden op vragen van generatiegenoten die ook worstelen met vaders of moeders die zich in zwijgen hullen, tot wie ze niet kunnen doordringen, die weinig emoties tonen of bij wie de horizontale jaren op een andere manier sporen hebben getrokken.

Ik hoop dat inzicht in zijn sanatoriumtijd, in hoe het voor hem geweest is om jarenlang als een mummie opgebaard te liggen, me gaat verlossen van mijn frustratie over zijn ‘vergipste’ gevoelswereld en gedrag, en dat het me lukt om écht contact met hem te krijgen.

Ik moet wel haast maken met achterhalen wat zich in mijn vaders jeugd, en hoofd, heeft afgespeeld. Zijn hart haperde al eens, hij was nog maar negenveertig. En als ik hem spreek, valt me iedere keer weer op hoe kortademig hij is. Ook kan ik hem nauwelijks nog in de ogen kijken, dikke wallen en een permanent gezwollen gezicht drukken zijn ogen tot spleetjes. Zijn buik is in de loop der jaren steeds omvangrijker geworden. En lopen heeft plaatsgemaakt voor een soort scheefhangend schuifelen vanwege enkelproblemen. Naar een revalidatiekliniek wil hij niet. ‘Daar kunnen ze toch niks doen.’

De permanente zweem van somberheid die om hem heen hangt, baart me ook zorgen. In plaats van te leven, lijkt het soms of hij altijd maar wacht. Ik weet niet precies waarop. Als hij op bezoek is, wacht hij tot hij weer naar huis kan. Dan staat hij plots op en zegt ‘Ik ga het autootje maar weer eens naar huis brengen.’

Ik kijk naar foto's van mijn vader in Spanje – daar brengt hij soms met zijn vriendin de wintermaanden door. Hij zit op een witte campingstoel, in korte broek, met ontbloot bovenlijf. Voor hem op tafel prijkt een glas rode wijn. Zou zijn verlangen naar verdoving ook geworteld zijn in zijn verleden? Of probeert hij de rauwe leegte die mijn moeder achterliet te vullen? Al was hij er voor mijn moeder overleed ook niet vies van. Ze genoten ervan om samen met vrienden te kaarten of gewoon gezellig bij elkaar te zijn, en meestal vloaide de wijn dan rijkelijk. Maar soms bekruipt me het gevoel dat hij het nu meer ‘nodig’ heeft dan toen.

Niet alleen wat hij onderneemt wordt minder, maar ook

het contact met mij en mijn gezin, en met mijn broer en diens gezin. Laatst had ik mijn broer aan de telefoon. Halverwege het gesprek vroeg hij plots: 'En? Hoor je weleens wat uit Spanje?'

'Nee, natuurlijk niet,' reageerde ik.

Mijn broer lachte. Een mismoedige lach. We praatten even over de gebruikelijke radiostilte. Precies eenzelfde gesprek hebben we al tientallen keren gevoerd. We weten al lang uit welk hout onze vader gesneden is. Maar acceptatie is blijkbaar toch iets ingewikkelds. Als ik zijn geschiedenis weet te achterhalen, de sluier die over zijn jeugd lag kan wegtrekken, dan kan ik misschien meer begrip opbrengen voor zijn passiviteit en afstandelijkheid. Is acceptatie misschien de draad waarmee ik me nog voorzichtig, al is het met een losse steek, aan hem kan rijgen en andersom?

Als ik mijn vader vraag wat hij ervan vindt als ik een boek over zijn sanatoriumtijd zal maken, haalt hij zijn schouders op: 'Als jij dat wilt, moet je dat doen.'